

Prof. dr. Slobodan VUKIĆEVIĆ

(Filosofski fakultet - Nikšić)

DIJALEKTIKA SUBJEKTA I PREDMETA SVOJINE I SVOJINSKI PLURALIZAM

1. Filozofsko-sociološki nivo rasprave o svojini

Teorijsko polazište rasprave o svojini mora biti filozofsko-sociološko stanovište o čovjeku i društvu. Puna dijalektika svojine se ispoljava u odnosu čovjeka i društva. Obično se ističe samo pravni i ekonomski sadržaj svojine i nužnost izučavanja njenog pravnog i ekonomskog aspekta. Pri tom se, s pravom, tvrdi da se pravni i ekonomski sadržaj svojine ne poklapaju. Međutim, to nije dovoljno. U analizu svojine se mora uključiti i činjenica da se ova dva aspekta još manje poklapaju sa filozofsko-sociološkim i da se bez ovog ne može dati cjelovit naučni tretman svojine, a u okviru toga ni pravnog i ekonomskog aspekta svojine.

Nesporno je da je kraj realnog socijalizma došao kao rezultat faličnog koncepta socijalističke svojine. Bitna faločnost koncepta socijalističke svojine je upravo u nedostatku valjanog filozofsko-sociološkog stanovišta, o čovjeku i društvu na osnovu kojeg bi se mogla postaviti koncepcija svojine koja bi odgovarala samoj prirodi čovjeka i društva na odgovarajućem stupnju njihovog razvitka. Tu se svakako misli na preciznije definisanje subjekta i predmeta svojine (naravno prije svega ekonomskog i pravnog sadržaja) i njihove dijalektike koja nužno prati razvoj čovjeka i društva.

2. Svojina je prirodni odnos između čovjeka i društva

Čovjekova ljudska suština je izraz njegove istinske prirode na osnovu koje čovjek sebe shvata kao robno biće i kao osnovu ljudskog odnošenja prema drugima. U takvoj situaciji čovjek je u svom najindividualnijem postojanju istovremeno i društveno biće, a drugi mu čovjek treba samo kao čovjek. Ta potreba (materijalne i duhovne prirode) se zadovoljava putem svojine. Prema tome, svojina nije monopolski već prirodni društveni odnos između pojedinaca, njihov rodni odnos u društvu.

Ali, istorijski gledano, svojina dobija karakter monopolskog odnosa između pojedinaca. Marks naglašava da je to čak nužno jer "je s jedne strane, čovjekovom životu potrebno privatno vlasništvo, za njegovo ozbiljenje, a s druge strane, da je sada potrebo ukidanje privatnog vlasništva"¹.

1. K. Marks - F. Engels, *Djela*, ekonomsko filozofski rukopisi, Prosveta, Beograd 1972., str. 256.

U doskorašnjoj povijesti razvitka pojedinca i društva, pojedinac se javlja ne samo kao *prirodni vlasnik potrebe drugog, već i kao ograničenje potrebe drugog*. Društvo je to sankcionisalo na razne načine i sa različitim poslasticama po određene pojedince, grupe, klase. Ograničenje se ispoljavalo u dva vida: 1) *ograničavanje usled vlastite nerazvijenosti i nemogućnosti*; 2) *ograničavanje kao nepravedna raspodjela mogućnosti*. Svojina kao društveni odnos sadrži oba ova momenta i za pojedinca i za društvo. To znači, da je svojina unutrašnji sadržaj čovjeka a ne samo nešto prema čemu se on odnosi kao prema nečemu spoljnjem - nečemu što je van njega.

U tom smislu Marksova analiza *privatne kapitalističke svojine* ukazuje na bitnu činjenicu da je ona *istovremeno društveni odnos i suprotnost društvenog odnosa*. Bitno je ovu činjenicu *identifikovati kao unutrašnju suprotnost privatne svojine*, a ne samo kao suprotnost na relaciji privatna-društvena svojina. Svaki oblik svojine predstavlja okvir u kojem se na određeni način ispoljava privatna i društvena bit čovjekova. Marks otkriva suprotnost ispoljavanja privatnog i društvenog, unutar privatne svojine i prevazilazi građevinsko stanovište koje vidi samo suprotnost između privatne i društvene svojine.

U čemu Marks vidi suštinu te *unutrašnje suprotnosti privatne svojine*? "Za razliku od Hegela, dakle, koji vidi samo suprotnost između zajedničke i privatne svojine, i na toj osnovi, ne bez argumenata, i razloga, gradi zaključak o povijesnoj izglednosti privatne svojine, Marks unutar privatne svojine vidi suprotnost između onog privatnog i onog društvenog, kao suprotnost između svojine "zasnovane na vlastitom radu" i svojine zasnovane "na eksploataciji tuđeg rada"².

Prema tome, suprotnost između privatne i društvene svojine ne možemo razumjeti prije razumijevanja unutrašnje suprotnosti privatne svojine to jest unutar samog čovjeka.

3. Svojina je "institucionalizujuća" a ne samo "institucionalizovana" kategorija

U svim poznatim oblicima svojine njeni najbitniji sadržaji vezani su za **pretpostavke** (objektivni uslovi njenog ostvarenja), rad (realni djelatni odnosi proizvodnja) i odgovarajući oblik zajednice.

Suštinu svojine izražava se u društvenoj strani svojine tj. u svojini kao društvenom odnosu. U okviru ovog složenog društvenog odnosa naročito su značajni odnosi posjedovanja, prisvajanja i mjesta u istorijsko određenom sistemu proizvodnje koji se uspostavlja u jednom društvu povodom bitnih sadržaja svojine, *sa zajednicom i pojedincem kao osnovnim subjektima svojine*. Dinamika naznačenih elemenata svojine pojedinačno, kao i dijalektika njihovih međusobnih veza i odnosa upućuju na zaključak da je svojina "institucionalizujuća" a ne samo "institucionalizovana" kategorija³.

2. Džemal Sokolović: *Dijalektika (društvene) svojine*, Sociologija br. 1-2, Beograd 1985.

3. Vidi opširnije: Slobodan Vukićević, *Homo privatus*, Univerzitetska riječ, Nikšić i Naučna knjiga, Beograd 1990.

4. Subjektivitet svojine i promjene u njenom predmetu

Sva dijalektika subjektiviteta svojine sadržana je u svojinskom odnosu na relaciji pojedinac-zajednica i specifičnim oblicima u kojima se ovaj odnos izražava. Svaki odnos svojine, u svakom obliku, na svakom nivou u krajnjem je određen ovim odnosom (pojedinac - zajednica). U tom smislu Marks s pravom upozorava da se zajednica uvek javlja kao jedini vlasnik, kao obuhvatno jedinstvo, a svi drugi oblici redukovano društvenog (pojedinac, porodica, preduzeće itd.) kao posjednici čije je vlasništvo posredovano zajednicom. *Suštinska strana svojinskog odnosa u povijesti ljudskog društva do sada, a nema razloga da tako ne bude i ubuduće, izražavala se kroz protivrečnost dualiteta, subjektiviteta svojine na relaciji pojedinac-zajednica.* Ukoliko ova protivrečnost gubi *monopolski karakter* svojina dobija karakter prirodnog društvenog odnosa među ljudima.

Dinamiku subjektiviteta svojine nije moguće pratiti nezavisno od dinamike njene predmetnosti.

Počnimo analizu sa ovog stanovišta od "male slobodne zemljišne svojine" (privatne) i "zajedničke zemljišne svojine", koja počiva na orijentalnoj komuni, kao dva osnovna oblika svojine koji prethode kapitalističkoj privatnoj svojini.

Bitne karakteristike ova dva oblika svojine su u sledećem:

- imamo prirodno jedinstvo rada sa svojim pretpostavkama;
- radnik se odnosi prema objektivnim uslovima svoga rada kao prema svojini;
- zajednička svojina, za svakog individuuma, je takođe svoja, samo što je postavljena kao poseban ager publicus (javna svojina) naporedo sa mnogim privatnim zemljoposjednicima jedinstvo individualne, (privatne) i zajedničke (društvene) svojine;

- individuum se prema drugim odnosi kao prema ravnopravnim, slobodnim suvlasnicima ili kao samostalnim privatnim vlasnicima pored njega;

- sopstveni rad je osnovni uslov održavanja privatne i zajedničke svojine.

Očigledno i privatna i zajednička svojina se ispoljavaju kao jedinstvo individuuma koji radi sa svojim uslovima rada, na osnovu čega se uspostavlja prirodno jedinstvo sa drugim ljudima i zajednicom u celini.

Proces raspadanja privatne svojine zasnovane na *vlastitom radu bio je neminovan*. Način proizvodnje zasnovan na ovom obliku svojine podnosi se samo sa "proizvodnjom i društvom, samoniklih granica"⁴. Prevladava sitna radinost na bazi rasparčanosti zemlje i drugih sredstava za proizvodnju. Međutim, ona (sitna radinost) nosi klicu (kao unutrašnju suprotnost) razvitka "društvene proizvodnje i slobodne individualnosti samog radnika"⁵.

Mnoštvo je faktora dovelo do raspadanja privatne svojine zasnovane na vlastitom radu. Među njima, epohalni značaj Marks pridaje eksproprijaciji neposrednih proizvođača, tj. prvobitnoj akumulaciji kapitala (pretvaranja individualnih i rasparčanih sredstava za proizvodnju u društveno koncentrisana - pretvaranje

4. K. Marks - F. Engels, Djela 21, Kapital I, Beograd 1979. str. 671.

5. Isto: str. 671.

sićušne svojine ovih u masovnu svojinu malobrojnih - eksproprijacija velike narodne mase od zemlje, životnih sredstava i sredstava za rad).

Prema tome, nastanak privatne kapitalističke svojine vezan je prije svega za proces "kapitaliziranja zemljoposjeda". Tako Marks u zemljišnoj svojini i privatnoj kapitalističkoj svojini ne vidi suštinsku razliku već samo istorijsku koju označava kao "fiksirani momenat stvaranja i nastajanja suprotnosti između kapitala i rada". To je očigledno jedna nova vrsta suprotnosti, jednog u suštini istog društvenog odnosa. Zemljoposjed je za Marksa u stvari "nedovršeni kapital" koji u toku svoga "svjetskog stvaranja mora doći do svog apstraktnog tj. čistog izraza".

Proces svjetskog stvaranja kapitala nosi u sebi složenu dinamiku subjekta i predmeta svojine. Za naučnu analizu svojine kardinalni značaj ima identifikovanje suštinskih promjena u predmetu svojine i njihov uticaj na promjene subjektiviteta svojine.

U razvitku industrije, materijalnih proizvodnih snaga, koji je pratila društvena podjela rada i tržišna razmjena nalazi se osnov nastanka privatne (kapitalističke) svojine.

Upoređujući nepokretnu svojinu (zemljoposjed) i pokretnu (razvijenu privatnu kapitalističku) svojinu Marks piše:

*"Iz zbiljskog toka razvitka slijedi nužna pobjeda kapitalista, tj. razvijenog privatnog vlasništva nad nerazvijenim, polovičnim, nad zemljoposjednikom, kao što već mora pobijediti: kratanje nepokretnosti, otvorena, samosvjesna bezsamosnost, prikrivena i nesvjesna, gramzivost pohlepu za uživanjem, otvoreno neobuzdana spretna sebičnost protivrečnosti lokalnu, obazrivu, priprostu, tromu i fantastičnu sebičnost praznovjerja, kao što novac mora pobijediti drugi oblik privatnog vlasništva"*⁶.

U ovom procesu kao nužan razvitak rada imamo oslobođenu i kao takvu "za sebe konstituisanu industriju i oslobođeni kapital".

Moć industrije kao pokretne svojine u odnosu na svoju suprotnost (nepokretnu svojinu) sastoji se u tome što se i agrikultura transformiše u industriju, rob u slobodnog radnika tj. u najamnika, vlastelin u industrijalca, kapitalistu. Očigledno je da su bitne promjene u predmetnosti svojine nužno izazvale isto tako bitne promjene u subjektivitetu svojine. Naravno, radi se o promjenama na bazi ekonomskih zakonitosti, a ne političkih revolucija, koje potvrđuju Marksovu postavku da je privatno kapitalističko vlasništvo nužno za čovjekovo ozbiljenje ali isto tako nužno mora doći i do njegovog prevazilaženja iz istog razloga.

Ovdje treba ukazati na jedan specifičan sadržaj unutrašnje protivrečnosti privatne kapitalističke svojine. Ona je prevazišla zemljišnu (nepokretnu) svojinu razvojem industrije, pretvaranjem agrikulture u industriju, neslućenim razvojem proizvodnih snaga, podjele rada, tržišne privrede. Privatna svojina uključuje u proces rada i kapitalistu i radnika. Kapitalista ubira višak vrijednosti na osnovu tuđeg, ali i na osnovu svoga rada. Radnik je i prisiljen i zainteresovan da što više proizvodi. I jedan i drugi mogu da se održe i napreduju na osnovu unapređenja

6. K. Marks - F. Engels, Djela 3, Ekonomsko-filozofski rukopis, Prosveta, Beograd, 1972. str. 231.

proizvodnje. Time je privatna kapitalistička svojina napravila istorijski zaokret u razvoju čovjeka i društva. Proizvodni rad (stvaranje nove vrijednosti) postaje fundamentalna djelatnost nadređena parazitizmu tj. "neproizvodnom radu" za razliku od predkapitalističkih oblika prisvajanja tuđeg rada.

Bitne karakteristike moderne industrije direktno utiču na promjene predmetnosti a time i subjektiviteta svojine.

Danas nastupa vrijeme tehničkog univerzuma koje nikog ne ostavlja na miru, bilo da se radi o onima koji se sa uspjehom uključuju, bilo da se radi o onima koji zaostaju i svoju sudbinu i dalje vezuju za zastarjela sredstva koja je moderna mikroelektronička i biotehnička revolucija prevazišla.

Prirodna osnova tehničkog univerzuma je informatička tehnologija.

Sociološka naučna anticipacija ukazuje da se kod prvih stvaraju pretpostavke za individualno kreativno stvaralaštvo kao način čovjekovog postojanja, nasuprot zastarjelom socijalističkom kolektivizmu u kojem se gubi čovjek u birokratizovanoj strukturi.

U okviru tehničkog univerzuma imamo nužno razvijanje globalizacija savremene tehnološke prakse i transnacionalizacije svojine. Nauka je sve više glavna proizvodna snaga koja bitno utiče na promjenu u predmetnosti i subjektivitetu svojine (znanje, pronalazaštvo, patenti i sl.).

Pri ovom strateško-tehnološkom angažovanju države sve više dobija na značaju i predstavlja bitan faktor determinizma svakog oblika svojine.

Vlast i upravljanje, organizacioni oblici i institucije kao prateće pojave svojine ne samo da bitno utiču na predmetnost i subjektivitet svojine nego postaju njenim bitnim sadržajem.

Interesi su oduvijek bili bitan sadržaj svojine. Dualitet individualnih i društvenih interesa je vjekovni problem svojine. Danas ovaj dualitet, s obzirom na sve promjene u predmetnosti i subjektivitetu svojine, ima određene specifičnosti koje se ispoljavaju u protivrečnosti individualnog i društvenog na nov način.

Naznačene promjene u predmetnosti svojine dovode do promjena u njenom subjektivitetu. Ovo nas upućuje na sledeće bitne momente: 1) pogrešno je tražiti stare subjekte svojine kojih više nema (bar u onom obliku koji su bili). U tom je i greška vraćanju neoliberalizmu koji u savremenim uslovima ne može odigrati progresivnu ulogu. 2) Problem je u tome kako identifikovati nove subjekte svojine s obzirom na razvoj predmeta svojine, tj. subjekte svojine koji se javljaju kao nosioci novih sadržaja i oblika same predmetnosti svojine. 3) Nemoguće je predmetnost i subjektivitet svojine odrediti parcijalnim pristupom samo na osnovu sredstava proizvodnje i bilo kog pojedinačnog momenta. Predmet svojine je u dijalektici sredstava, prirodnih bogatstava, društvenog kapitala, rada, i upravljanja radom i društvenim poslovima, potrebama i interesima. Subjekt se mora identifikovati na osnovu odnosa posjedovanja i prisvajanja u vezi sa svim ovim elementima. Polazeći od naprijed istaknutog možemo konstatovati da se subjektivitet svojine u savremenom društvu kristalizira na makro i mikro nivou vlasnika, preduzetnika, menadžera i radnika.

Već smo istakli da se suština dualiteta subjektiviteta svojine sastoji u svojinskom odnosu pojedinca i društva.

Društvo daje opšte društvene uslove za sve oblike svojine (preko odgovarajućih institucija, prije svega države).

Na mikro nivou je najbitniji svojinski položaj preduzetnika, menadžera i radnika.

Preduzetnik se označava kao nosilac rizika poslovne akcije i kao inovator u odnosu na postojeću strukturu, a sve to u cilju dobijanja dobiti.

Menadžer, u užem smislu shvaćeno je nosilac funkcije upravljanja i organizacije proizvodnje zašto dobija platu kao i svaki radnik. U širem značenju, menadžer može biti i preduzetnik, ako je onaj koji donosi krajnje odluke i snosi rizik.

Bilo kako uzeli pojam menadžera, u užem ili širem značenju, postavlja se pitanje da li je osnovno menadžersku revoluciju tretirati kao proces odvajanja funkcije vlasništva od funkcije upravljanja i organizacije proizvodnje. Prema našem mišljenju tu se ne radi o odvajanju vlasništva i upravljanja već o transformaciji samog vlasništva, tj. subjektiviteta vlasništva izazvanoj bitnom promjenom u samom predmetu kapitalističke privatne svojine. Teza o menadžerskoj revoluciji kao odvajanje vlasništva od upravljanja je u stvari vid dvostruke ideologizacije: 1) socijalističke teorije da se tu ne radi ni o kakvim bitnim promjenama kapitalističke privatne svojine. 2) Menadžerski sloj je nužan produkt tehničko-tehnološke revolucije i jedini progresivan sloj koji može racionalno organizovati proizvodnju kako smatraju protagonisti teorije menadžerske revolucije. (Barna) menadžerski sloj se sve više osamostaljuje i postaje nezavisan od kapitala, Šrajber - razvitak menadžerstva znači razvitak demokratije, Mils - menadžerski sloj predstavlja samo izvršioca kapitalističke svijine.

5. Svojinski pluralizam

Danas se u jugoslovenskom društvu izlaz iz opšte krize traži u pluralizmu svojine u kojem će društvena svojina biti samo jedan od oblika svojine uz ravnopravnu konkurenciju sa svim drugim (državnom, privatnom, zadružnom) oblicima svojine.

Na osnovu prethodne analize dijalektike subjektiviteta i predmetnosti svojine želimo ukazati ovdje samo na dvije stvari:

1. Treba se osloboditi iluzije o zadržavanju društvene svojine kao posebnog oblika svojine iz prostog razloga što je istu nemoguće definisati niti sa stanovišta predmetnosti, niti sa stanovišta subjektiviteta. Društvena svojina se može smatrati samo kao komponenta nužnog dualiteta subjektiviteta svakog oblika svojine. Ona se može uzimati samo kao jedna strana subjektiviteta svojinskih oblika u kojoj se ispoljava društvo kao "obuhvatno jedinstvo". Pored ovog svaki oblik svojine (državne, privatne, zadružne itd.), ima konkretnu predmetnost i subjektivitet sa određenim nužnim stepenom autonomije.

2. Pluralizam svojine ne možemo shvatiti samo kao prosto mnoštvo oblika svojine uz njihovu ravnopravnu konkurenciju. U svakom društvu pa i jugoslovenskom, pluralizam mora imati konkretnu strukturu koja karakteriše i ekonomsku i političku sadržinu njegovih bitnih društvenih odnosa.

Orijentacija na svojinski pluralizam u jugoslovenskom društvu ima za cilj novo društvo u kojem će globalni društveni odnos izražavati povezanost ekonomske efikasnosti i političke demokratije, svestranu otvorenost za kreativne snage, primarnu poziciju proizvodnog rada koji stvara nove vrijednosti i obezbeđuje društveni progres i na osnovu svega ovoga organsku povezanost jugoslovenskog društva sa okruženjem (prije svega razvijenim).

Sve ovo podrazumijeva precizno definisanje predmetnosti i subjektiviteta svojine i njihove dijalektike sa stanovišta makro i mikro nivoa, preduzetništva i menadžmenta adekvatno prirodi čovjeka, društva i modernih proizvodnih snaga.

Slobodan VUKIĆEVIĆ

DIALECTIC S OF THE SUBJECT AND THE OBJECT OF PROPERTY AND THE PROPERTY PLURALISM

(s u m m a r y)

At the philosophically-social level of the discussion in this paper, the property has been defined as a natural relation between man, society and nature.

For a scientific of property, the identification of the essential changes in an object of property and their influence on the changes of the subjectiveness of property are of the cardinal importance.

In the modern society, important changes have occurred as to the character of the object of property (natural resources, means of production, labour, management of labour and social affairs, social funds, needs and interests).

Proceeding from that fact, the subjectiveness of property in the contemporary society has been crystallizing at the macro and micro level of the proprietor, entrepreneur, manager, and worker.